

KOGNITIV TILSHUNOSLIKNING OBYEKTI SIFATIDA “KONSENSUM” YA’NI “KELISHUV” TUSHUNCHASI

Qodirova Munisabonu Ibrohimjon qizi

Fergana State University, Master's student

munirasattorova879@gmail.com : 91-113-71-31

Abstract: This article examines the concept of "consensus" as an object of cognitive linguistics. From the perspective of the interconnection between language and thought, the linguistic and cognitive aspects of the agreement category are analyzed. "Consensus" is viewed not only as a part of linguistics or the communicative process but also as a reflection of meaning constructions formed in the human mind and realized in social and cultural contexts. The article explores the linguistic tools, the role of consensus in discourse, and its semantic-cognitive structure based on modern cognitive theories. Special attention is paid to the mechanisms of agreement formation through the interaction of linguistic units and cognitive models. The research results provide new perspectives at the intersection of cognitive linguistics, pragmatics, and discourse analysis.

Аннотация: В данной статье изучается понятие «консенсус» как объект когнитивной лингвистики. С точки зрения взаимосвязи языка и мышления анализируются лингвистические и когнитивные аспекты категории согласия. «Консенсус» рассматривается не только как часть лингвистики или коммуникативного процесса, но и как отражение смысловых конструкций, формирующихся в человеческом сознании и реализующихся в социальном и культурном контексте. В статье исследуются языковые средства, роль консенсуса в дискурсе, а также его семантико-когнитивная структура на основе современных когнитивных теорий. Особое внимание уделяется механизмам формирования согласия через взаимодействие языковых единиц и когнитивных моделей. Результаты исследования открывают новые перспективы на стыке когнитивной лингвистики, прагматики и дискурс-анализа.

Annotatsiya: Ushbu maqolada kognitiv tilshunoslikning asosiy tadqiqot obyektini sifatida “konsensum” ya’ni “kelishuv” tushunchasi o‘rganiladi. Til va tafakkur o‘zaro bog‘liqligi nuqtai nazaridan kelishuv kategoriyasining lingvistik va kognitiv jihatlari tahlil qilinadi. “Kelishuv” faqat tilshunoslik yoki kommunikativ

jarayonning qismi emas, balki inson miyasida shakllangan ma'no konstruksiyalarining ijtimoiy va madaniy kontekstda amalga oshirilishini aks ettiradi. Maqolada kelishuv jarayonining til vositalari, diskursdagi roli hamda semantik-kognitiv strukturasi zamonaviy kognitiv nazariyalar asosida ko'rib chiqiladi. Shuningdek, til birliklari va kognitiv modellarning o'zaro ta'siri orqali kelishuvning shakllanish mexanizmlari tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari kognitiv lingvistika, pragmatika va diskurs tahlilining kesishgan nuqtasida yangi ilmiy istiqbollarni ochib beradi.

Keywords: morphological level, methods, language analysis, research, distributive analysis, cognitive technologies.

Ключевые слова: морфологический уровень, методы, языковой анализ, исследование, дистрибутивный анализ, когнитивные технологии.

Kalit so'zlar : morfologik daraja, metodlar, til tahlili, tadqiqot, kognitiv texnologiyalar, distributive tahlil.

Tilshunoslikda "konsensum" tushunchasi ko'pincha tilni qo'llashda kelishuv, til birligining umumiy qabul qilingan ma'nosi yoki til qurilmalarining o'zaro uyg'unligi bilan bog'liq. Ushbu tushuncha, asosan, pragmatika, sotsiolingvistika va semantika sohalarida tadqiq etiladi. Quyida bu boradagi ba'zi muhim tadqiqot yo'nalishlari keltirilgan:

1. Konsensum va pragmatika. Pol Grayssning hamkorlik tamoyillari (1975): Pragmatik tadqiqotlarda konsensus g'oyasi Grayssning hamkorlik tamoyillarida muhim o'rin egallaydi. Uning nazariyasiga ko'ra, suhbatdoshlari bir-birini tushunish uchun ma'lum darajada kelishuvga ega bo'lishi kerak. Pol Grayssning hamkorlik tamoyillari Cooperative Principle muloqotning samaradorligi uchun ishtirokchilar o'z gaplarini ma'lum kelishuv va qoida asosida qurishi kerakligini ta'kidlaydi. Bu tamoyil til pragmatikasida asosiy nazariyalardan biri bo'lib, konsensum g'oyasi muloqotda tushunishni ta'minlash uchun zarur deb qaraladi. Grayss nazariyasiga ko'ra, muloqot ishtirokchilari o'zaro kelishilgan tarzda quyidagi tamoyillarga amal qiladi:

Hamkorlik tamoyilining asosiy qoida va maksimlari:

1. Sifat - Quality: Haqiqiylikni saqlash. Gapiruvchi yolg'on gapirmasligi va yetarli asosga ega bo'lmagan ma'lumotni bermasligi kerak. Konsensum: Suhbat

ishtirokchilari gapiruvchi bergan ma'lumotning ishonchliligi va haqiqatiga kelishib olishadi.

2. **Miqdor - Quantity:** Yetarlicha ma'lumot berish. Gapiruvchi suhbat uchun kerakli darajada ko'p ham, kam ham emas ma'lumot taqdim qilishi kerak. Konsensum: Ma'lumot hajmi yetarli bo'lishi va bu suhbatning maqsadlariga muvofiq kelishishi lozim.

3. **Relevans - Relation:** Muloqot maqsadiga muvofiqlik. Gapiruvchi suhbat mavzusiga aloqador bo'lgan ma'lumotni taqdim qilishi lozim. Konsensum: Suhbatdoshlar mavzuga oid va kontekstga mos gaplar asosida kelishuvga erishadilar.

4. **Uslub - Manner:** Aniqlik va tushunarlilik. Gapiruvchi noaniq iboralardan qochishi, izchil va ravon ifoda qilishga harakat qilishi kerak. Konsensum: Ishtirokchilar suhbat mazmunini tushunish uchun muloqot uslubining aniqligi va tushunarliliigi bo'yicha kelishishlari kerak. Konsensumning ahamiyati Grayssning nazariyasida konsensum muhim, chunki suhbat jarayonida tamoyillarga amal qilinmasa, tushunmovchilik kelib chiqadi. Ishtirokchilar hamkorlik qoidalarini bilvosita yoki to'g'ridan-to'g'ri kelishib qo'llaydi. Qoida buzilganda, implikatura orqali gapiruvchi yoki tinglovchi kontekst yordamida yashirin ma'noni tushunishga harakat qiladi. Masalan:

Gap: "Bugun o'qituvchining darsi o'ta qiziq edi."

Implikatura: Tinglovchi bu gapni istehzo sifatida tushunsa, Grayss tamoyillaridan biriga amal qilinmagan, ammo konsensum tushunish uchun qayta tiklanishi mumkin. Shunday qilib, Grayss nazariyasida konsensum suhbat davomida muloqotni samarali olib borish va ma'noni to'g'ri tushunishning asosiy sharti hisoblanadi. Relevans nazariyasi Sperber va Wilson, 1986: Ushbu nazariya til orqali tushunish va ma'noni yaratishda kelishuvning muhimligini ta'kidlaydi¹. Suhbatdoshlari muloqotda kontekstga muvofiq kelishuvni yaratadilar.

2. **Til va ijtimoiy kelishuv sotsiolingvistika tadqiqotlari:** William Labov 1972-yil va Dell Hymes 1974-yil kabi olimlar til va jamiyat o'rtasidagi aloqani tadqiq etib, ma'lum jamiyatlarda til konsensusining shakllanish jarayonlarini o'rganishgan. ²Masalan, dialektlar yoki til variantlarini qo'llashda kelishuvning

¹ Sperber va Wilson, Relevans Nazariyasi, 1986

² Dell Hymes, 1974

ahamiyati. William Labovning sotsiolingvistik tadqiqotlari, William Labovning "Sotsiolingvistika: Dialektlar va Ijtimoiy O'zgarishlar" asarida konsensum g'oyasi tilning jamiyatdagi ijtimoiy funksiyalariga qaratiladi.³ Sotsiolingvistik kelishuvlar: Labovning tadqiqotlari, tilning ijtimoiy funksiyalariga asoslanadi va til jamiyatda ijtimoiy guruhlar orasida kelishilgan normaga muvofiq ishlatilishini ko'rsatadi. Masalan, biror dialektda yoki til variantida gapirishda jamiyatning ijtimoiy guruhlari o'rtasida kelishilgan an'analar va me'yorlar mavjud. Bunday kelishuvlar bir guruh ichidagi tilni tushunish va qabul qilishda muhim rol o'ynaydi.

Konsensum va ijtimoiy guruhlar: Labov o'zining mashhur "Nyu-Yorkdagi til o'zgarishi" (New York City Dialect Study) tadqiqotida ijtimoiy guruhlar orasidagi til farqlari va ijtimoiy stratifikatsiyani tahlil qilgan. Bu tadqiqotda konsensum, tilni ijtimoiy guruhlar o'rtasida qabul qilish va qo'llashda o'zaro kelishuvni ko'rsatadi. Ijtimoiy guruhlar o'rtasidagi kelishuv tilning normasi sifatida mavjud.

Dell Hymes, 1974-yilda "SPEAKING" modelini ishlab chiqdi, bu tilshunoslikda muloqotning ijtimoiy va madaniy kontekstlarini tahlil qilishda muhim ahamiyatga ega.⁴ Hymesning modelida konsensum g'oyasi, tilni ijtimoiy jarayon sifatida ko'rish va muloqotda kelishuvni ta'minlash orqali tushuniladi:

SPEAKING modelida ijtimoiy kelishuv: Hymes muloqot jarayonida "S" (Setting and Scene), "P" (Participants), "E" (Ends), "A" (Act Sequence) kabi unsurlarni tahlil qiladi. Bu modelda, muloqot ishtirokchilari o'zaro kelishilgan tarzda, aniq qoidalar asosida muloqot qilishlari kerak. Hymes tilni jamiyatda qanday o'zaro kelishuv va madaniy normaga muvofiq ishlatishni tushuntiradi.

Konsensumning rolini o'rganish: Hymesning nazariyasida konsensum, tilni ishlatishda ijtimoiy guruhlar o'rtasidagi normaga mos keladigan, hamkorlikka asoslangan kelishuv sifatida qaraladi. Muloqotda ishtirokchilar o'rtasida tilni tushunish va etkazish jarayonidagi kelishuvni ta'minlash jamiyatdagi madaniy va ijtimoiy me'yorlarga asoslanadi.

3. Semantika va konsensum: Frege va Tarskinning semantik nazariyalari: Ma'no va haqiqatni izohlashda til birligining barcha foydalanuvchilari orasida ma'lum darajada konsensum mavjud bo'lishi kerakligi ta'kidlangan.⁵ Lakoffning

³ William Labov, "Sotsiolingvistika: Dialektlar va Ijtimoiy O'zgarishlar, 1972

⁵ Catford, John, Cunnison. A practical introduction to morphology. New York: Oxford University Press, 1992

prototiplar nazariyasi: Soʻz maʼnolarining umumiy qabul qilingan prototipik maʼnolari jamiyatda konsensum orqali shakllanadi.⁶ Frege va Tarski ning semantik nazariyalarida konsensum gʻoyasi til va maʼno tushunchalarini jamiyatdagi til ishtirokchilari oʻrtasida qanday kelishilgan va umumiy tushunilgan tarzda ishlatishiga qaratilgan. Bu olimlar tilni va maʼnoni tushunishda kelishuvning muhimligini taʼkidlaydilar, chunki til ishtirokchilari orasida bir-birini tushunish va tasdiqlash zarur. Alfred Tarski, haqiqat va tilning semantikasi boʻyicha oʻzining mashhur nazariyasini ishlab chiqqan. Uning nazariyasi haqiqatni til va real dunyo oʻrtasidagi aloqaga asoslanadi va tilni tushunishda umumiy kelishuv zarurligini koʻrsatadi. Haqiqat va haqiqat deklaratsiyasi: Tarski haqiqatni ifodalashda quyidagicha prinsiplarga asoslanadi: "P" gapining haqiqatligini aytish uchun, "P" gapining real voqeaga toʻgʻri kelishi kerak.

Kognitiv tilshunoslik tilni inson miyasi va tafakkuri bilan bogʻliq ravishda oʻrganadi. Bu soha tilni faqatgina kommunikatsiya vositasi sifatida emas, balki inson tafakkuri, qabul qilish va tushunish jarayonlarida qanday ishlatilishini oʻrganadi. "Kelishuv" tushunchasi kognitiv tilshunoslikda til ishtirokchilari oʻrtasida maʼno va tasavvurlarni oʻzaro moslashtirish, kognitiv kelishuv yoki lingvistik konsensum sifatida koʻrish mumkin.

Kognitiv tilshunoslikda kelishuv tushunchasi. Kognitiv tilshunoslikda kelishuv koʻpincha quyidagi aspektlarda koʻriladi:

1. **Maʼno va kognitiv xaritalar:** Til ishtirokchilari oʻrtasida kelishuv, tilning maʼnolarini oʻzaro tushunish va umumiy kognitiv xaritalar yaratish orqali amalga oshadi. Misol uchun, biror soʻzning maʼnosi yoki ibora turli kishilar tomonidan qanday tushunilishini tushunish uchun, ishtirokchilar oʻrtasida umumiy kognitiv kelishuv boʻlishi kerak. Har bir kishi oʻz kognitiv strukturalari asosida biror soʻz yoki tushunchani qanday tushunishi, lingvistik kelishuvni taʼminlashda muhimdir.

2. **Kognitiv kontekst:** Kognitiv kelishuv tushunchasi tilni faqat grammatik yoki sintaktik qoidalar asosida emas, balki tilni ishlatishda kontekstual va madaniy elementlarni ham hisobga olishni nazarda tutadi. Suhbatdoshlari oʻrtasida maʼno va tasavvurlarni tushunish uchun kelishilgan kontekst muhim rol oʻynaydi. Kognitiv tilshunoslikda bu "frame" yoki "schema" (xarita) orqali tushuniladi. Bu yerda til ishtirokchilari oʻrtasida tushunish kelishuvi kognitiv tasavvurlarga asoslanadi.

⁶ Mark Aronoff and Kirsten Fudeman, "What is Morphology?", 2nd edition, 2011. pp. 10-15

3. **Kognitiv konsensum:** Kognitiv kelishuv kognitiv konsensumga olib keladi, ya'ni til ishtirokchilari biror predmet, voqea yoki tasavvur haqida umumiy tushuncha va tasavvurga ega bo'lishi kerak. Bu tushuncha muloqotda til orqali amalga oshiriladi. Misol uchun, "o'rmon" so'zi kognitiv ravishda "yashil, daraxtlar bilan to'la joy" deb tasavvur qilinadi. Bu tasavvur umumiy kognitiv kelishuvdan kelib chiqadi.

4. **Kognitiv pragmatika:** Kognitiv tilshunoslikda kelishuv shuningdek pragmatik kelishuv bilan bog'liq. Bu, til ishtirokchilarining biror gapni yoki ifodani qanday tushunishi va qanday kontekstda ishlatishi, muloqotning samaradorligi uchun muhimdir. Masalan, til ishtirokchilari gapiruvchining niyatini yoki gapdagi yashirin ma'noni tushunish uchun kognitiv tuzilmalar va kontekstual kelishuvdan foydalanadilar.

Kelishuv va kognitiv nazariyalar

1. Kognitiv tilshunoslikning ma'no tushunchasi: Lakoffning prototipik nazariyasi (1987) kognitiv tilshunoslikda kelishuvning ahamiyatini ta'kidlaydi⁷. Unga ko'ra, til ishtirokchilari prototipik ma'nolar haqida kelishilgan tushunchalarga asoslanadi.⁸ Misol uchun, "qush" so'zi haqida kognitiv kelishuv mavjud: odamlar qushlarni uchadigan, qanotli va odatda yengil jonzotlar sifatida tasavvur qiladilar. Bu kognitiv kelishuv prototipik tushunchaga asoslanadi.

2. Kognitiv strukturalar va semantika: Kognitiv semantika (Talmy, 2000) kelishuvni tilning ma'no tizimidagi umumiy tushuncha sifatida qaraydi. Suhbatdoshlari o'rtasida umumiy tushuncha va ma'no bo'lishi kognitiv kelishuvni tashkil qiladi.⁹ Ma'nolar kognitiv tuzilmalar orqali tashkil etiladi va bu tuzilmalar til ishtirokchilari orasida kelishilgan tasavvurlarga asoslanadi. Kognitiv tilshunoslikda kelishuv tushunchasi til ishtirokchilarining ma'no, tasavvur va kontekstual tushunchalar orqali muloqotda o'zaro tushunishini ta'minlashga qaratilgan. Tilni faqat grammatika va sintaksis asosida emas, balki kognitiv tuzilmalar, ramkalar va kontekstual kelishuvlar orqali tushunish kerak. Bu kelishuvlar kognitiv strukturalarda joylashgan va til ishtirokchilari orasida umumiy tushunishni shakllantiradi.

⁷ Lakoffning prototipik nazariyasi, 1987

⁸ Talmy, "kognitiv semantika", 2000, 19-23- betlar

⁹ Skripnik YaN, Smolenskaya TM. Phonetics of modern Russian languages, 2010

Bibliography:

1. From the speech of the President of the Republic of Uzbekistan Shavkat Mirziyoyev on May 6, 2021 in Tashkent
2. Catford, John, Cunnison. A practical introduction to morphology. New York: Oxford University Press, 1992
3. Dalton Christiane and Barbara Seidlhofer. Pronunciation. Oxford: Oxford University Press, 1994
4. Mark Aronoff and Kirsten Fudeman, "What is Morphology?", 2nd edition, 2011. pp. 10-15
5. Pakirdinova , S. ., & Qodirova , M. . (2023). THE ADVANTAGE SIDE OF USING MUSIC AND SONGS IN TEACHING FOREIGN LANGUAGES TO YOUNG LEARNERS. Евразийский журнал технологий и инноваций, 1(4), 36–40.
6. Skripnik YaN, Smolenskaya TM. Phonetics of modern Russian languages, 2010
7. Sotvoldievna, U. D. (2022). Linguistic and cultural classification of euphemisms in Uzbek and English languages. INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE & INTERDISCIPLINARY RESEARCH ISSN: 2277-3630 Impact factor: 7.429, 11(10), 140-143
8. Usmonova, D. S., & Usmonova, K. E. (2022, October). PHONEME THEORY IN LINGUISTICS SCHOOLS. In INTERNATIONAL CONFERENCES (Vol. 1, No. 13, pp. 6-9).
9. Usmonova, D., Mirzayeva, D., & Ibrohimova, D. (2023). O'ZBEK VA INGLIZ TILIDAGI MAYL SHAKLLARI VA ULARNING GAP SEMANTIKASIGA TA'SIR ETISH YO'LLARI. Наука и инновация, 1(4), 142-144.
10. Usmonova, D., & Gulamova, D. (2022). LINGUISTIC AND CULTURAL CLASSIFICATION OF EUPHEMISMS IN UZBEK AND ENGLISH LANGUAGES. Science and innovation, 1(B7),